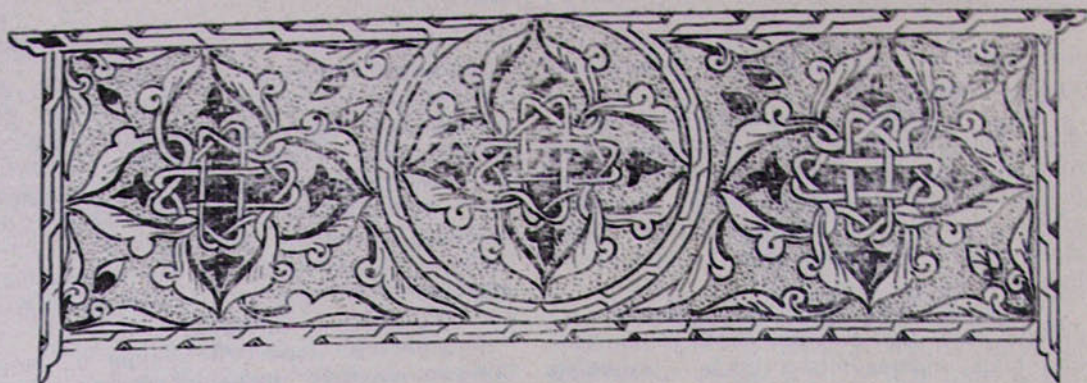

Ա. ՀԱՏԻՏՅԱՆ

ՍՈՒՐԲ ԲԱՐՍԵՂ ՀԱՅՐԱՊԵՏ ԿԵՍԱՐԱՑԻ*
(329—379)

Մատենագրական վաստակը

Ա. Բարսեղ Կեսարացին, որպես Դ դարի երկրորդ հիսնամյակի ընդհանրական եկեղեցու եռամեծ վարդապետ, թողել է դավանաբանական, մեկնողական, քարոզչական, կանոնագրական, ծիսագիտական, նամակագրական, մանկավարժական և այլ բնույթի հարուստ ու քաղմածանր վաստակ:

Ա. Բարսեղ Կեսարացու մատենագրական վաստակի «մի մասը ծանոթ չէ հունական մատենագրության մեջ, մի մասն էլ ծանոթ է միայն լատիներեն թարգմանությամբ: Կան նաև այնպիսիներ, որոնց հարազատությունը երկբայելի է»⁴²: «Կեսարացու ոչ բոլոր գործերն են հասել մեզ»⁴³: Վերջին ուսումնասիրությունները նշում են, սակայն, որ «քարեքախտաբար Կեսարա-

ցու մատենագրական ժառանգությունը դարերի ընթացքում մեծ կորուստներ չի կրել»⁴⁴:

Բարսեղ Կեսարացու մատենագրական վաստակը ամփոփված է Migne-ի հանրածանոթ և մեծածավալ հայրաբանական գործերի հրատարակության չորս հատորներում⁴⁵:

Բարսեղ Կեսարացու գործերը թարգմանված են Դ դարից սկսած նաև լատիներենի: Նրա «գործերից» հին թարգմանություններ, բացի հայերենից, գոյություն ունեն նաև ասորերեն, արաբերեն, վրացերեն և ղպտերեն լեզուներով» և «նորագույն թարգմանությամբ նաև ռուսերեն»⁴⁶:

Երևանի ս. Մեսրոպ Մաշտոցի անվան ձեռագրաց Մատենադարանում միայն կան «ավելի քան երկու հարյուր հին ու նոր գրչագիր մատյաններ, մերթ էական մասով, հաճախ ամբողջությամբ Կեսարացու գոր-

* Ծարունակված «Էջմիածին» ամսագրի 1977 թվականի № 5-ից:

⁴² Հ. Ա. Անասյան, Հայկական մատենագիտություն, Ե—ԺԸ դդ., հատոր Բ, Երևան, 1976, էջ 1346:

⁴³ Կ. Մ. Մուրադյան, Բարսեղ Կեսարացին և նրա «Վեցօրեան» հայ մատենագրության մեջ, Երևան, 1976, էջ 55:

⁴⁴ Johannes Quasten, patrology, vol. III, էջ 208:

⁴⁵ Migne, Patrologia graeca, Paris, 1857—1886. T. XXIX—XXX. T. I—IV.

⁴⁶ Հ. Ա. Անասյան, նույնը, էջ 1346—1347:

ծերի ընդօրինակություններն են՝ կատարված տարբեր դարերում և զանազան գրչությամբ»⁴⁷:

Ս. Բարսեղ Կեսարացու մատենագրական վաստակը սերտորեն առնչվում է նույնպես եկեղեցու ուղղափառ հավատի և Նիկիական հանգանակի պաշտպանության, արիոսականության և այլ հերետիկոսությունների դեմ մղված պայքարի հետ:

Ըստ բովանդակության կամ թեմատիկայի ու գրական ժանրի Բարսեղ Կեսարացու մատենագրական ժառանգությունը, վերջին գիտական ուսումնասիրությունների համաձայն, բաժանվում է մի քանի մասերի⁴⁸: Հայերեն մի քանի ձեռագրերի հիշատակարանները կատարում են «թեմատիկ այլ բաժանմամբ» խմբավորումներ «Կեսարացու մատենագրական ժառանգության հայտնի մասի» վերաբերյալ⁴⁹: Տես նաև Մատենադարանի ցուցակ Բ հատոր, էջ 1276—1277, ուր կան Կեսարացու գործերի այլ թեմատիկ բաժանումներ, ըստ հետևյալի.

Աղոթք
Թուղթք,
Կանոնք,
Հարցմունք,
Գիրք հարցողաց,
Հրաշագործութիւնք,
Ծառք,
Խրատք,
Ներբողք,
Մանրանկար,
Մեկնութիւն Վեցօրեից,
Յաղագս ձայնից,
Լուծմունք գրոց,
Վարդապետութիւն:

Հ. Ս. Անասյանն իր «Մատենագիտության» երկրորդ հատորի մեջ ներկայացնում է թեմատիկ այլ բաժանում Կեսարացու գործերի մասին⁵⁰:

Այստեղ Կեսարացու մատենագրական վաստակը ներկայացվում է ըստ Quasten-ի ուսումնասիրության.

1. ԴԱՎԱՆԱԲԱՆԱԿԱՆ ԳՐՎԱԾՔՆԵՐ.

Կեսարացու դավանաբանական բոլոր գրվածքները ուղղված են արիոսականության դեմ: Այդ շարքից են՝

⁴⁷ Կ. Մ. Մուրադյան, նույնը, էջ 55: Տես նաև «Ցուցակ Մաշտոցի անվան Մատենադարանի», Երևան, 1965, հատոր Ա, Բարսեղ Կեսարացի, էջ 1462—1463, հատոր Բ, 1970, էջ 1276—1277:

⁴⁸ Quasten, նույնը, էջ 208—236:

⁴⁹ Կ. Մ. Մուրադյան, նույնը, էջ 55:

⁵⁰ Հ. Ս. Անասյան, նույնը, էջ 1848—1888:

ա) Հակաճառություն ընդդեմ Եվնոմիոսի: Եվնոմիոսը գաղատացի էր, եպիսկոպոս և ներկայացուցիչը ծայրահեղ արիոսական մոլորության և առաջնորդը՝ «անոմեական»-արիոսամիտ մի նոր մոլորության:

Բարսեղ Կեսարացին Եվնոմիոսի դեմ գրել է երեք Հակաճառություն 363—365 թվականներին և ջախջախել նրա վտանգավոր մոլորությունը՝ պաշտպանելով Նիկիական հանգանակի ուղղափառությունը:

բ) Յաղագս սրբոյ Հոգւոյն (ճառ):

Գրվել է 375-ին ի պաշտպանություն աստվածային երկու անձնավորությունների՝ Որդու և ս. Հոգու համագոյակից լինելուն Հայր Աստծու հետ: Սույն ճառը նույնպես ուղղված է արիոսականության և սաբելականության դեմ: Սաբելը լիբիացի էր, եպիսկոպոս, «հայրաշարչար» մոլորության պաշտպան և նույնպես ծայրահեղ արիոսական:

2. ԾԳՆԱՎՈՐՈՒԹՅԱՆԸ ՆՎԻՐՎԱԾ ԳՐՎԱԾՔՆԵՐ (ascetia).

Ս. Բարսեղ Կեսարացին, որպես «արեվելյան վանականության օրենսդիր և կանոնագիր», հանգամանորեն զբաղվել է նոր տիպի վանականության հաստատման գործով: Տես այս մասին «Էջմիածին» ամսագիր, 1977, մայիս, էջ 30—31: Ascetia-ն այդ նպատակով գրված 13 ճառերից բաղկացած մի ժողովածու է:

Այս ժանրի գրվածքների մեջ կարևոր նշանակություն ունի նաև Բարսեղ Կեսարացու

ա) Բարոյականության (moralia) մասին գրած կանոնախումբը, որը բաղկանում է 80 կանոններից կամ բարոյա-խրատական հրահանգներից և ուսուցումներից: Յուրաքանչյուր կանոն հաստատվում է Նոր Կտակարանից կատարված համապատասխան մեջբերումներով: Թեև այս կանոնախումբը բոլոր քրիստոնյաների համար աահմանում է ընդհանուր բարոյական պարտավորություններ՝ ապրելու համար օրինակելի և տիպար կրոնական կյանքով, սակայն իրականության մեջ այն մի ազդեցիկ և զորեղ ազդարարություն է կամ խրատաբանություն՝ ճգնավորական կյանքին ի պաշտպանություն: Այս կանոնախումբը համարվում է հնագույն և ամենակարևոր օրենսգիրքը վանականության: Սույն օրենսգիրքը Բարսեղ Կեսարացին կազմել է Պոնտոսում, Անեսայում, Իրիս գետի ափի իր վանական առանձնության մեջ, Գրիգոր Նազիազանցու հետ միասին:

բ) Երկու վանական կանոնախմբեր կամ կանոնադրություններ:

Սույն կանոնախմբերից առաջինը բաղ-

կանում է 55 գլուխներից: Կեսարացին վաճառական կյանքին նվիրված այս **ընդարձակ կանոնադրությունը** գրել է իր այցելած մեծաատանների վաճառականների՝ իրեն ուղղած մի շարք հարցերի հիման վրա: Երկրորդը՝ **համառոտ կանոնադրությունը**, բաղկանում է 313 հոդվածներից և սահմանում է վաճառական կրոնական միաբանության ամենօրյա կյանքի պարտավորությունները:

Սույն կանոնադրությունները մեր ձեռագրերում անվանվում են «Հարցողաց գիրք» կամ «Հարցմունք ճգնառության, պատասխանի սրբոյ Բարսի», որովհետև բաղկանում են հարց ու պատասխաններից և կրում են «հովվական խոսակցությունների կամ գրույցների» բնույթ՝ Կեսարացու և իր հաստատած վանքերի միաբանների միջև՝ գրի առնված տղագրության ձևով:

Կեսարացու սույն երկու կանոնախմբերը հանդիսանում են մինչև այսօր հույն վաճառականության հաստատուն և վավերական օրենսգիրքը: Դրանք ուժեղ ազդեցություն են գործել նաև ինչպես Արևմուտքի, այնպես էլ Արևելքի վաճառական կյանքի կազմակերպման վրա:

3. ԴԱՍՏԻԱՐԱԿԱԶԱԿԱՆ ԳՐՎԱԾՔՆԵՐ.

Բարսեղ Կեսարացին իր մատենագրական հարուստ վաստակում լայնորեն զբաղվել է նաև անտիկ մշակույթի շրջանակներում, հեթանոսական դպրոցներում և համալսարաններում սովորող քրիստոնյա նոր սերունդի և մտավորականության դաստիարակության կարևոր հարցով: Քրիստոնյա երիտասարդությունն ու մտավորականությունը ի՞նչ մտեցում պետք է ունենան անտիկ մշակույթային արժեքների հանդեպ:

Այս հարցի ուսումնասիրությամբ երկար ժամանակ զբաղվել է Բարսեղ Կեսարացին և գրել՝ «Առ չափահաս» վերնագրով մի մեծ ճառ կամ «Խրատ երիտասարդներին, այն մասին, թե ինչպե՞ս նրանք լավագույնս պետք է օգտվեն հեթանոս գրողների գլբովածքներից»: Սույն ճառի մեջ Կեսարացին բնութագրում է առնում հեթանոս շրջանակներում դաստիարակվող քրիստոնյա ուսանողության հույն անտիկ դասական մշակույթից օգտվելու հարցը: Այդ ճառը շատ կարևոր էր եկեղեցու համար, նաև սրանով էր, որ այն ցույց է տալիս եկեղեցու հայրերի և այս գործում ա. Բարսեղ Կեսարացու կարծիքն ու մտեցումը՝ դաստիարակության այդ մասնավոր հարցում հույն հին գրականության արժեքների մասին:

Բարսեղ Կեսարացին դաստիարակության հարցում Աստվածաշնչից հետո երկրորդ տեղը հատկացնում է հին հույն մշակույթին՝ դաստիարակչական նպատակներով:

Հունական հին գրողների (բանաստեղծ, պատմաբան, փիլիսոփա, հեղուկ) հոգևոր և մշակութային ժառանգության ուսումնասիրությունը Բարսեղ Կեսարացին արժեքավոր և թույլատրելի է համարում այն դեպքում միայն, երբ այն կատարվում է խելացի և խղճամիտ ընտրությամբ՝ դուրս ձգելով նրանից այն ամենը, ինչ որ կարող է վտանգավոր ու վնասակար լինել քրիստոնյա ուսանողության մտքի ու հոգու դաստիարակության համար: Այս խնդրում Կեսարացին մտահոգվում է ավելի քրիստոնյա ընթերցողների բարոյական դաստիարակության, բան նրանց հավատքի հարցով: Նա թելադրում է ուսանողներին հունական հին գրականությունից վերցնել միայն մեղրը, բայց խուսափել մեղրի տակ թաքնված թույլից: Ըստ ա. Բարսեղի, Կեսարիայի երիտասարդ քրիստոնյա սերունդը կարող է բարոյականության և առաքնության սթապելի օրինակներ գտնել Հոմերոսի, Հեսիոդոսի, Սոլոնի, Եվրիպիդեսի, փիլիսոփաներ Սոկրատի, Արիստոտելի, Պլատոնի կյանքի և գրական վաստակի մեջ:

Քրիստոնյա երիտասարդությանն ուղղած Կեսարացու սույն ճառը գրվել է համոզմունքով, արտակարգ ջերմությամբ և համակրանքով դեպի հելլենիստական մշակույթն ու դաստիարակությունը: Նրա լայնամտությունը այդ հարցում շատ մեծ ազդեցություն է գործել եկեղեցու վերաբերմունքի վրա, հետագա դարերում դեպի դասական ավանդությունը: Կեսարացին խորապես գիտակից էր առավելությանը այն ուսմունքին, որ քրիստոնեական ճշմարտությունը կապում էր անցյալից ժառանգված մշակույթի հետ⁵¹:

4. ՆԵՐՐՈՂՆԵՐ ԵՎ ՔԱՐՈՋՆԵՐ.

Բարսեղ Կեսարացին իր մեծ ժամանակակիցներից տարբերվում է նրանով, որ նա չի գրել գիտականորեն որևէ մեկնություն Աստվածաշնչի գրքերի վրա: Նրա մեկնողական տաղանդն ու հմտությունը, ըստ մասնագետների, հանդես են գալիս լայն չափով նրա գրած մեքքողների և քարգների մեջ, աշխատություններ, որոնց մեջ նա լայնորեն օգտագործել է նաև հին, դասական հեղուկական արվեստի բոլոր արտահայտչական միջոցները, այդ թվում՝ ճարտասանական, գրական հնարքը, փոխաբերությունը, բաղդատությունը, գեղեցկաբանությունը, պատկերների և պարպելիզմի պիոնները, բայց այդ ձևերին նա երբեք գերի չի դարձել:

⁵¹ Quasten, հույն, էջ 214—215:

Ներքողների և քարոզների մեջ Բարսեղ Կեսարացին հանդես է գալիս անվերապահորեն որպես հին եկեղեցական բեմաբացության ամենապայծառ ներկայացուցիչը, որը կարողանում է հոռետորական արվեստի հնարքները միացնել մտածման պարզության և արտահայտչականության հըստականության հետ⁵²։ Այս բնագավառում Գրիգոր Նազիազանցին Բարսեղին համարում է «Աստվածաշունչի մեկնիչներուն մեջ ամենատառչինը, իսկ Երազմուր զայն կնկատե բոլոր ժամանակներուն ամենեւնուրք քարոզիչը»⁵³։ «Ամեն բանից առաջ Բարսեղը հանդիսանում է հոգիների բժիշկ, որը չի ցանկանում հաճելի լինել իր ունկընդիրներին, այլ ազդել նրանց գիտականության ու խղճին»⁵⁴։

ա) Ս. Բարսեղի «Վեցօրեայք»-ը։

Կեսարացու ներքողների մեջ առանձնահատուկ տեղ է գրավում նրա ինը ճառերից բաղկացած «Վեցօրեայք»-ը, որը ըստ Օմնոց գրքի (Ա. 1—26) Արարչագործության վեց օրերի պատմությունն է՝ գրված ոչ այլաբանական մեկնությամբ, ինչպես ինքը վկայում է այդ մասին։

«Վեցօրեայք»-ը գրվել է 370 թվականին, երբ հեղինակը դեռ պարզ քահանա էր։ «Վեցօրեայք»-ի ինը ճառերը կամ ներքողները Կեսարացին արտասանել է մի շաբաթվա ընթացքում, հաճախ մի օրում՝ երկու քարոզ, առավոտյան և երեկոյան ժամերգության ընթացքում։

Կեսարացու «Վեցօրեայք»-ը մեծ համբավ է վայելել թե՛ Արևելքում և թե՛ Արևմուտքում։ Հետագայում «հունական գրականության մեջ չկա մի այլ գործ, որը իր հոռետորական արվեստի գեղեցկությամբ համեմատվեր «Վեցօրեայք»-ի հետ»⁵⁵։

Սույն աշխատության մեջ Կեսարացին խոսում է Արարչագործության քրիստոնեական հասկացողությամբ մեկնության մասին՝ ի հակադրություն տիեզերքի և ստեղծագործության հին, հեթանոսական և մանիքեական բացատրությանը և ցույց է տալիս «Արարչագործության ետին՝ Արարիչը։ Կեսարացին պայծառ գույներով և հմտությամբ նկարում է իր վարպետ գործով, բնության գեղեցկության երփներանգ պատկերը և բացահայտում տիեզերքի հրաշալիքները՝ բնական գիտության և փիլիսոփայության զարմանահրաշ մի ցու-

ցահանդեսի մեջ»⁵⁶։ Բնության հրաշալիքների մասին խոսելիս Կեսարացին իր սույն ներքողի մեջ օգտագործում է Արիստոտելի, Պլատոնի և այլ հույն փիլիսոփաների որոշ արտահայտություններն ու բացատրությունները։

«Վեցօրեայք»-ի իններորդ ճառը նվիրվել է մարդու ստեղծմանը, որպես «պատկեր Աստուծոյ»։

Կեսարացու «Վեցօրեայք»-ի բովանդակության և դրա հայերեն թարգմանության ժամանակի և այլ հանգամանքների և տպագրության մասին կխոսվի ստորև Կեսարացու գործերի «Հայերեն թարգմանությունները ու տպագրությունները» ենթավերնագրի ներքո։

բ) Ներքողներ սաղմոսների վրա։

Բարսեղ Կեսարացին 18 ներքողներ է գրել սաղմոսների վրա, որոնցից 13-ը համարվում են վավերական (1, 7, 14, 28, 29, 32, 33, 44, 45, 48, 59, 61, 114)։ Սույն ներքողները ավելի քարոյա-խրատական, դաստիարակչական-ուսուցողական (դիդակտիկ) բնույթ ունեն, քան զուտ մեկնողական-աստվածաբանական։ «Մարգարեները մի քան են ուսուցում,—ասում է Կեսարացին,—պատմական գրքերը՝ մի այլ քան, մինչ Օրենքի մեջ սովորեցվում է տարբեր բան... Սաղմոսաց գիրքը միայն իրար է բերում ինչ որ օգտակար է այդ բոլորի մեջ։ Սաղմոսաց գիրքը կանխատեսում է ապագան, վկայակոչում է անցյալը, սահմանում է կյանքի օրենքները և մեզ սովորեցնում մեր պարտականությունները»⁵⁷։ Սույն աշխատության մեջ, ըստ պատմական վկայությունների, Կեսարացին լայնորեն օգտագործել է Եվսեբիոս Կեսարացու «Մեկնութիւն սաղմոսաց» աշխատությունը։

գ) Մեկնություն Եսայի մարգարեի գրքի վրա։

Կեսարացին 374—375 թվականներին Նեո-Կեսարիայում մի շարք քարոզներ և դասախոսություններ է կարդացել Եսայի մարգարեի գրքի Ա. 1—16 համարների վրա, թեմի եպիսկոպոսական մի խորհրդակցությունում։ Սույն գրվածքը նույնպես կրում է քարոզչական, քան մեկնողական բնույթ։

դ) Այլ քարոզներ։

Կեսարացու գրչին են պատկանում նաև 23 բազմազան բնույթի այլ քարոզներ, որոնք ավելի շատ հովվական թոթերի բնույթ են կրում։ Քարոզների կենտրոնական թեման հանում քրիստոնեական հա-

⁵² Նույնը, էջ 216—217։

⁵³ Թորգոմ պատրիարք Գուշակյան, Սուրբ և տոնք, Երուսաղեմ, 1939, էջ 69։

⁵⁴ Quasten, նույնը, էջ 216։

⁵⁵ Նույնը, էջ 217։

⁵⁶ Նույնը։

⁵⁷ Նույնը, էջ 218։

վառքի նահատակվածների վարքագրությունն է: Սույն քարոզները շոշափում են նաև քրիստոնեական առաքինությունների և պարտականությունների հարցերը, խոսում պանեղությունների հարցերը, հարստության գործադրության արդար իրավունքի, եղբայրասիրության, աղքատասիրության, ինչպես նաև նախանձի, ագահության, վաշխատության, արբեցողության, բարկության և այլ հասարակական վատ արարքների և չարիքների մասին: Այս քարոզները միաժամանակ թանկագին վկայություններ և փաստաթղթեր են ժամանակի բարբերի, սովորույթների, կենցաղավարության, բարոյականության մասին:

5. ՆԱՄԱԿՆԵՐ.

Ա. Բարսեղ Կեսարացին թողել է նաև նամակագրական հարուստ և արժեքավոր ժառանգություն, որը ցույց է տալիս նրա բազմակողմանի, շնորհալի դաստիարակության գեղեցկությունն ու գրական ճաշակի հմտությունը, նրբությունը, քան նրա ներքողները: Կեսարացու նամակները իրենց ոճով և արտահայտչական ձևերի բազմազանությամբ և գեղեցկությամբ համարվում են դասական նմուշները հույն եկեղեցական մատենագրության և առհասարակ հույն դպրության: Բարսեղ Կեսարացին նամակագրական այս ժանրի և արվեստի անգերազանցելի վարպետն է⁵⁸:

Կեսարացուն վերագրվում են ավելի քան 365 նամակներ, որոնք բաժանվում են երեք մասերի.

1. 1—46 նամակներ, որոնք գրվել են 357—370 թվականներին, Կեսարացու եպիսկոպոս ձեռնադրվելուց առաջ:

2. 47—291 նամակներ, որոնք գրվել են 370—378 թվականներին, նրա եպիսկոպոսության շրջանում:

3. 291—365 նամակներ, որոնց գրության թվականները որոշել դժվար է, քանի որ այդ մասին հստակ նշումներ չկան նրա մատենագրական վաստակում:

Կեսարացու նամականին միաժամանակ անգնահատելի, արժեքավոր ու վավերական աղբյուր է հանդիսանում Դ դարի Ա. բելլեյրում Եկեղեցու, Կապադովկիայի Ա. թոմի գործունեության, Եկեղեցու և պետության հարաբերությունների պատմության համար: Այդ նամակները լավագույն և ստուգագույն վկայությունն են Կեսարացու կյանքի, ժամանակի, եկեղեցական ու հովվական գործունեության, նրա ազդեցության, նրա մատենագրական վաստակի և

մանավանդ նրա մեծ անհատականության և նկարագրի ուսումնասիրության համար: Բարսեղյան նամականին ըստ բովանդակության բաժանվում է հետևյալ մասերի.

1. Բարեկամական նամակներ:

Կեսարացին մեծ բարեկամությամբ կապված էր իր ժամանակի հոգևորական, գրական անվանի անձնավորությունների հետ: Նամակագրությամբ նրանց հետ զաղափարների, մտքերի աշխույժ փոխանակություն էր կատարում, զանազան հետաքրքիր և այժմեական հարցերի շուրջ սիրում էր նամակներ գրել և ստանալ նրանցից:

2. Հանձնարարական նամակներ:

Բարսեղ Կեսարացին միշտ պատրաստ էր օգնելու բոլորին: Նա մեծ թվով նամակներ է գրել հեթանոս բարձրաստիճանի անձնավորությունների և մեծահարուստ մարդկանց, որ պաշտպանեին թույլին և աղքատին, չնճեին ու չարհամարհեին դժբախտներին, չտոնահարեին այրի կնոջ և որբի արդար իրավունքները: «Ես հիացել եմ եպիսկոպոսական այս նամակների ոճի գեղեցկության վրա, և Բարսեղն է, որ միշտ տանում է հաղթանակը», վկայում էին նրա հեթանոս նամակագիրները⁵⁹: Այս նամակները յուրահատուկ մի հանդիսարան էին «քրիստոնյա և հելլենիստական աշխարհի ներկայացուցիչների հանդիպմանը»⁶⁰:

3. Մխիթարության և սփոփանքի նամակներ:

Կեսարացու սույն ժանրի նամակները ուղղված են, համակրանքի, սփոփանքի և մխիթարական ամենաջերմ զգացումներով, եպիսկոպոսներին, քահանաներին, վանականներին, որոնք դժբախտությունն են ունեցել կորցնելու իրենց ծնողներին, ամուսիններին և հարազատներին, պետական և հերետիկոսական հալածանքների և նահատակությունների ճանապարհին, հանուն քրիստոնեական հավատի հանդեպ իրենց ունեցած հավատարմության՝ ի պայծառություն և համրապնդումն եկեղեցու:

4. Կանոնական նամակներ:

Բարսեղ Կեսարացին քաջում կանոնական նամակներ է գրել մանավանդ իր միտքորոշիչ ընտրությունից հետո եկեղեցու ծոցում վերահաստատվելու համար կարգն ու կանոնը, որոնք խախտվել էին պետական հալածանքների և հերետիկոսությունների դեմ ուղղափառ եկեղեցու մղած պայքարի հետևանքով:

Սույն նամակները ուղղված են եղել և՛ Կապադովկիայի թեմի, և՛ Արևելքի մի

⁵⁸ Նույնը, էջ 220—221:

⁵⁹ Նույնը, էջ 222:

⁶⁰ Նույնը, էջ 223:

շարք եկեղեցիների եպիսկոպոսներին և վանական հաստատությունների ղեկավարներին: Բարսեղ Կեսարացու սույն նամակները կանոնական իրավունքի հեղինակություն են ունեցել ժամանակին ողջ Արևելքի եկեղեցիների և այժմ ունեն հույն օրթոդոքս եկեղեցու համար:

5. Բարոյա-խրատական, վանական բնույթի նամակներ:

Բարսեղ Կեսարացու մեծագույն մտահոգությունն է եղել բարեպաշտության, բարոյականության, կարգապահության և վանականության ոգու բարձրացումը եկեղեցու ծոցում և քրիստոնյա համայնքների մեջ, նաև աշխարհական մարդկանց շրջանակներում:

Սույն նամակների մեջ Բարսեղ Կեսարացին, որպես եկեղեցու մեծ հայր և վարդապետ, հորդորում է եպիսկոպոսներին, բահաններին և վանականներին՝ պատվով, խղճի մտքը և գիտակցությամբ կատարել իրենց վրա դրված եկեղեցական ու հոգևոր պարտականությունները, և նշում է այդ ցանկալի արդյունքներին հասնելու միջոցներն ու ճանապարհները: Կեսարացին մեծ ոգևորությամբ շեշտում է մանավանդ վանական կյանքի գեղեցկությունն ու աստվածահաճո նկարագիրը՝ ի շահ եկեղեցու պայծառության:

6. Դավանաբանական բնույթի նամակներ:

Բարսեղ Կեսարացու դավանաբանական բնույթ կրող նամակները այնքան ընդարձակ են և գրված՝ հմտությամբ, ձեռնհասությամբ, հակամատական ոգով և մեթոդով, որ դրանք համարվում են դավանաբանական ուսումնասիրություններ կամ ճառեր: Այդ նամակների մեծագույն մասը, որն ուղղված է ա. Գրիգոր Նյուսացուն՝ իր եղբորը, նվիրված է ամենատարբեր դրության վարդապետության բացատրությանը, Նիկիական հանգանակի պաշտպանությանը, ընդդեմ Արիոսի, Եվնոմիոսի, Սաբելի, Ապոլինարի և մյուս հերետիկոսների մոլորությունների հերքմանը:

7. Ծիսագիտական նամակներ:

Բարսեղ Կեսարացու նամակների մեջ կարևոր տեղ են գրավում եկեղեցական ծի-

սագիտության պատմության համար նրա գրած մի շարք նամակները:

Ա. Բարսեղ Կեսարացին, ըստ ա. Գրիգոր Նազիազանցու «Դամբանական»-ի վկայության, համարվում է Կապադովկիայի եկեղեցական ծիսագիտության մեծ բարեկարգիչը: Նա եկեղեցում երգեցողության մոլ մեթոդ մտցրեց: Հանրաժանոթ է հնուց ի վեր եկեղեցում «Ա. Բարսեղի պատարա-աամատոյց»-ը, որը մինչև այժմ գործածվում է բյուզանդական եկեղեցիներում, Մեծ պահոց կիրակիներում (բացի Ծաղկազարդի կիրակիից), Ավագ հինգշաբթի, Ջատկի ճրագալույցի, Ծննդյան ճրագալույցի, Աստվածահայտնության ճրագալույցի, հունվարի 1-ին, ա. Բարսեղի տոնին: Այլ օրերում բյուզանդական եկեղեցին գործածում է ա. Հովհանն Ոսկեբերանի համատոտ պատարազամատույցը⁶¹:

Բարսեղ Կեսարացին, որպես եկեղեցու մեծ հայր և մեծ մարդասեր, լայն թղթակցություն է ունեցել իր ժամանակին Արևելքի և Արևմտքի եկեղեցական ու քաղաքական մեծ գործիչների հետ:

Կեսարացու այս բնույթի նամակները համարվում են ամենավաղերական և առաջնակարգ աղբյուրներն ու փաստաթղթերը 370—380 թվականներին եկեղեցու և պետության, Արևելքի և Արևմտքի հարաբերությունների, եկեղեցու և կալսության պատմության, եկեղեցու՝ հերետիկոսության դեմ մղած պայքարի տարեգրության համար: Արժեքավոր են ա. Բարսեղի և Հուլիանոս Ուրացող կալսի միջև փոխանակված նամակները (361—363):

Կեսարացին նշում է, որ ինքը նամակագրական կանոնավոր կապ է պահել Պիսիդիայի, Լակոնիայի, Իսալիայի, Փյունիկեի, Հայաստանի, Մակեդոնիայի, Աքալիայի, Իլլարիայի, Գաղղիայի, Իսպանիայի, Իտալիայի, Սիկիլիայի, Աֆրիկայի, Եգիպտոսի, Սիրիայի եկեղեցիների հետ⁶²:

Ա. Բարսեղ Կեսարացու գործերի հայերեն թարգմանության և տպագրության մասին կխոսվի հաջորդ համարում:

(Ծարմանակի)

⁶¹ Նույնը, էջ 226—227:

⁶² Նույնը, էջ 220—226: